

Eötvös Loránd Tudományegyetem Irodalomtudományi Intézet Doktori Iskola

Reneszánsz-Barokk Doktori Program

Témavezető: dr. Kállay Géza egyetemi tanár

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet Anglisztika Tanszék

Szabó Máté

A filológia margói - Shakespeare de-konstruálódó "költői" karakterének újra-konstruálása

doktori disszertáció

kutatási témájának bemutatása, tézisek ismertetése

A disszertáció két egymásra épülő kutatási projekt – egy, a készülő szöveg nagyobb részében elvégzendő újraértelmezés, valamint egy abból kiinduló lehetséges irodalom-és kultúrtörténeti kutatás bemutatására vállalkozik.

Az újraértelmezési kísérlet a 80-as évek közepén elhíresült, gyakran Jacques Derrida ismert szövegei által ihletett Shakespeare-kritikai projekt, az *Alternative Shakespeares*-kötetek és a köréjük szerveződött kritikusok elméleti munkáit igyekszik *folytatni*. Első tézisem tehát maga a folytatás lehetősége, ami nem kevés elméleti történésen keresztül visszatérést és újrakezdést feltételez, látszólag vitába szállva a dekonstrukció filológiai használhatóságát megkérdőjelező álláspontokkal.

Véleményem szerint a 90-es évek elejére a derridai inspirációt elhasználnak vagy továbbiakban használhatatlannak nyilvánító angloamerikai Shakespeare-recepció kritikai irányváltása, a dekonstrukciós játék Shakespeare-be alkalmazásának gyakorlatának átlépése, más kritikai beszédmódokba (újhistorizmus / kulturális materializmus, gender-tanulmányok, politikai, etikai kritika és fordítástudomány, prezentizmus) való átszivárgása számos olyan kritikai potenciált hagyott – a filológia margójára szorítva, margóra szorítva a filológiát - kihasználatlanul, amit éppen a Shakespeare-korpusz előadás vagy dráma-szövegeiben megtörténő dekonstruktív játék segítségével kísérrelhetünk meg jobban megérteni.

Mivel a dekonstrukciós iskolák eleve keveset foglalkoztak a korai modernnel (bár a yale-kritika retorikai materialitás-kutatásai könnyen alkalmazhatók Shakespeare korának szövegeire), valamint a megjelent néhány dekonstrukciós olvasat elméleti továbbértelmezései leginkább az angolszász kritika intézményesültsége elleni lázadást erősítik és nem szövegproblémák feloldására tesznek kísérletet, szükséges lehet a visszatérés a Nagy Britanniába úgyszólván 20 éves késéssel érkező dekonstrukció jó 20 évvel ezelőtt abbahagyott kísérleteihez. Ez a visszatérés egyszersmind véleményem szerint számos szövegprobléma újraértelmezére vonatkozó filológiai továbblépés lehetősége, még akkor is, ha a fent felsorolt jelenleg is divatos iskolák egyike sem mentes a dekonstrukció forradalmának előkészítő erejétől, tehát többé-kevésbé folytatásnak, továbbgondolásnak tekinthetjük őket.

A munka megkezdéséhez legelőször tehát a “módszertani” nehézségeket kell megoldani. A dekonstrukció elméleteknek, atya-értelmezőknek való ellenállása közismerten kikapcsolja a szövegekben megtörténő nem-elmélet, nem-gyakorlatot a filológiai vizsgálat köréből. ezekről a

margókról kell visszatérnünk. Amennyiben azt állítjuk, a dekonstrukciós játék alkalmas “eszköz,” hordozó vagy résztvevő bizonyos problémák újra-felvetéséhez, egyszerre kell észrevennünk, hogy Shakespeare milyen konzekvensen *alkalmazza* (itt már eltértünk Derridától...) a dekonstruktív játékot mint dramaturgiai szervezőerőt (egyszersmind kénytelenek vagyunk megint elgondolkodni az intencionalitás hagyományos kérdésén, vagyis mit sejtethet, esetleg tudhatott és alkalmazhatott abból a komplex elméleti útvesztőből, amit Jonathan Goldberg a reprezentáció válságának, a reprezentációs felületek és a keletkező reprezentáns terek illuzorikusságaként, átjárhatóságaként fogalmazott meg), egyszersmint ki kell lépnünk a disszeminációból hogy megvizsgáljuk annak szerepét a “költői” karakter jellegében. Költői, vagy drama-költői “karakterként” a következőt értem: i. feltételezek egy egységes jelhasználatot, amely minimális kiindulópontként jelen van Shakespeare komplex színpadi metaforáiban, darab-testeket, összetett jelstruktúrákat alkotva; ii. a darabok maguk összetettségükben szintén jelegészek, és jellemző tulajdonságként önmagukban is egyetlen jelként kezelhetőek, megismételhetetlen együttállásukban kizárólagos milyenségükben üzennek önmagukról. Egyszerűsítve: ilyen elemekből áll össze, ilyen egészszé. Ezeknek a jeleknek a legjellemzőbb, archetipikus tulajdonsága önmagukból-elkülönböződésük, író-íródó-eltörlő-dő jellegük. Ennek a fenomenológiai előállásnak kísérlem meg a filológiai *megnevezését*, egyszerűen filológiai elemekké lefordítva – pusztán fordítóként vállalkozva erre a szövegre – azokat a nem filológiai igényű szavakat, melyeket Derrida és Heidegger mondott ki, akaratlanul (?) is Shakespeare költői karakterét, jelölői technikáját nevezve meg.

Derrida néhány Shakespeare-rel (is) foglalkozó szövege, valamint Jonathan Goldberg, Malcolm Evans, Terence Hawkes és Geoffrey Hartman tanulmányai a Shakespeare-drámák performanciájában többé-kevésbé egyértelműsítik a differencia-által-szervezettség paradoxonját, de ennek szerepét disszeminatív performanciaként mutatják be és nem értelmezik tovább. Evans és Hartman merészkednek legtovább, ők majdnem le/átfordítják a differencia játékát valamilyen értelmezésbe, atya-logoszba, amikor megállapítják, hogy a komédiák legfőbb szervezőereje a differenciából visszanyert identitás (Evans) illetve hogy a poétikai karakter (ez Hartman műszava) a *Vízkereszt*ben döntően ráhagyatozik az intertextusok színházképző erejére.

A disszertáció szövege ezekből a kutatásokból indul ki, legelőször újra-együtt-olvasva Derrida és az *Alternatives*-kritikusok szövegeit két darab, az általuk is leggyakrabban emlegetett *Lóvátett Lovagok*, és a *Vízkereszt* (a szintén gyakran problematizált *Hamlet*et a vonatkozó tanulmányok inkább általánosságaiiban tárgyalják, így azt, ahogyan a *Hamlet*en kívül Derrida által is játékba hozott *Rómeó és Júliát*, *Velencei kalmárt* és *Téli regét* terjedelmi okok miatt jobbára hivatkozásként tárgyalva) klasszikus olvasataiba bekapcsolódva.

Ez az újra-bekapcsolódás egyszermind a legjobb érv a folytatás szükségessége mellett; a megkezdett, de félbehagyott projektbe rá-bekapcsolódva, a közismertté vált megállapítások, sporadikus problematizálások terében kísérelném meg radikalizálni a vázolt performanciák elméleti következményeit. A disszertáció szerkezete első körben tehát két “dekonstrukciós klasszikus” (még egy paradoxon!) tovább-olvasása, mindkét esetben a “költői” karakter (Shakespeare természetesen nem költő volt, ezért az idézőjel; a vizsgálat azonban a poétikai gyakorlaton keresztül drámaelméleti, szerkesztési problémákra kíván fényt deríteni, ezért a Hartman által bevezetett “poetic” használata): a *Lóvátett Lovagokban* a drámai jel, a *Vízkeresztben* a karakter, valamint ezek kapcsán a reprezentációs felületekben lévő dekonstruktív játék drámai struktúrát meghatározó, színházteremtő jelenlétét vizsgálom. Mindkét esetben egy-egy híres tanulmány továbbgondolásáról van szó, először a jó öreg dekonstrukciós rutin (Goldberg szóvicce, mert ilyen persze nincs...) kívánalmi szerint rá-belekapcsolódva az eredetibe, majd veszélyes vizekre evezve tudatosan *kilépve* a szövegeződés játékaiból (megteremtve a szükséges feszültséget dekonstrukció és filológia között), ám terveim szerint – és inentől elhagyva a dekonstrukciót, a bemutatott szövegjáték performanciájának filológiai értelmezésével vissza-beépítem azt a “poétikai” karakterbe, és kísérletet teszek a (mindig csak elnagyolt vázlatként kínálható) kultúrtörténeti kontextus magyarázatára.

Miért tűnik zavarbaejtően tudatosnak a korai modern humanista forradalmának disszeminatív gyakorlata? Hogyan jelenhet meg Shakespeare korának klasszikus hagyományokon (újja)épülő színházi gyakorlatában a reprezentáció bezáródásának projektje? Hogyan omlik össze a *mimesis*-alapú reprezentáció a grafikus felületek mediatizáló erejével szemben, annyira, hogy látszólag átveszik az irányítást a Nature-t tükrözni szándékozó iskolával szemben? Lehetséges-e a korai modernt a dekonstrukció elő-gyakorlatának, “szellemének,” “zárványának” (stb) olvasnunk, pre-esztétikáját párhuzamba állítani az *early* és a *post-post* állapotok gyakorlataival?

Ezekre a kézenfekvő dilemmákra, amiket a disszertáció mint szükséges további kultúrtörténeti kutatásokat vet fel, tartalmi okokból ebben a szövegben már nem vállalkozhatok. A szöveg mégis többet vállal, mint problémafelvetés, és a megvitandó tézisek között vállalja a Shakespeare korpuszban egyértelmű gyakorisággal jelen lévő performatív példák alapján ezen sokrétű kultúrtörténeti lehetőségek valamelyes elfogadását (annak kutatásbeli hiányosságainak kézenfekvő buktatóival együtt). Annál is inkább, mert a derridai dekonstrukció a kezdetektől elismeri ennek a kutatásnak a szükségességét és el nem végzettségét. (Újabb kérdés, a fenti “miért maradt abba?”-dilemmája mellé kínálkozik: miért nem végezték el ezt a kutatást? Hiszen legrosszabb esetben is csak az mondható el róla, hogy teljes meggyőződéssel sem ellene, sem

mellette nem lehet megdönthetetlenül érvelni, mégis a hozzávetőleges érvek inkább mellette, mint ellene szólnak...)

A legmesszebbre ismét Jonathan Goldberg merészkedik, aki Derrida nyomán megállapítja: a korai modern a grafikus reprezentáció uralmának eljövetele, “the shift in the history of (...) writing,”¹ vagy Derrida nyomán a “paper-principle.”² kezdete. Ez a paradigmaváltás bejelenti azt a korszakot, amiben a papír(alapú reprezentáció) lesz az episztéma-alkotás szervezője, anyaga és alanya. A grafikus jel és annak legkülönbözőbb reprezentációs felületeinek el(ö)jövetele államcsínyhez hasonlatosan veszi át a hatalmat a humanista játéktérben, eluralja az intézményrendszer minden szegletét, a differancia időtlensége mellett annak második időbeliségeként pozitivisták korszak-eljöveteleként, mint a poszt-poszt episztémé előrevetülése, valahogy úgy, ahogy a Bosszú kívül a színpadra a *Spanyol tragédia* lelegején, annyi évvel a *Hamlet* előtt. Ez az újjászerveződés egy általános írásfordulat performanciájaként mutatja fel és igázza le a korai modern új tudásszervező felületeit; színházzá teszi az elméletet és elméletté a színházat, színházzá a papírt és papírrá a színházat; jelenléte nélkül nincs korai modern kulturális produktum és nem magyarázható meg egyetlen kulturális konstruktum sem.

Derrida már a '67-es *De la grammatologie* előszavában hangsúlyozza a grammatológia kultúrtörténetének kutatásának lehetőségét és szükségességét,³ és Goldberg, a projekt korai modern aspektusának eddigi legalaposabb kutatója is elismeri Derrida programjának a részben Heideggeri időbeliségből kilépő, pozitivisták történeti kutathatóságát.⁴ A *De la grammatologie* előszavában Gayatri Spivak is hangot ad a projekt hiányosságának, amikor Derrida nem végzi el a “pursuit of the continuing theoretical project that follows from ‘the grammatical opening’ upon ‘the structure of writing’ in the wider sense that the term has for Derrida.”⁵

A bejelentett⁶ “kulturális grafológia”⁷ kutatása ugyan a problémafelvetés óta⁸ (részben Derrida papírral és egyéb reprezentációs felületekkel, valamint az egyetem tudásképző intézményével foglalkozó szövegeiben) elkezdődött (tovább igazolva a felvetést, hogy ezt a kutatást

¹ Jonathan Goldberg, *Writing Matter: From the Hands of the English Renaissance* (Stanford: Stanford University Press, 1990).

² Jacques Derrida, “Freud and the Scene of Writing” in *Writing and Difference* (London and New York: Routledge, 1978) 246-291. Also: M. B. Parkes, *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West*. (Berkeley: University of California Press, 1993); Jean Preston and Laetitia Yeandle, *English Handwriting 1400 – 1650: An Introductory Manual*. (Binghampton: Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1992).

³ „La première partie de cet essai (...) dessine à grande traits une matrice théorique. Elle indique certains repères historiques et propose quelques concepts critiques” Jacques Derrida, *De la grammatologie* (Paris: Galilée, 1967)

⁴ Goldberg 1990 p. 2. p. 7.

⁵ Goldberg 1990 p. 7..

⁶ “de la grammatologie comme science positive” pp 109 – 143.

⁷ Goldberg 1990 p. 2.

⁸ Goldberg 1990 p. 2.

folytatni kell és következtetésekig kell juttatni), az eddigiek azonban további munkák lehetőségét és igényét vetik fel.

A témához kapcsolódó főbb publikációk:

Fathers and Possibly Sons – de / re constituting Shakespeare’s dramatic sign (after two decades of poststructuralist Shakespeare)

Submitted for publication AngolPark, az ELTE BTK Angol-Amerikai Intézetének folyóirata

“What Sign is it?” de/re-constructing the dramatic sign in *Love’s Labour’s Lost*

AngolPark 2008, az ELTE BTK Angol-Amerikai Intézetének folyóirata

Whassinatext? de / re-constructing characters in *Twelfth Night*

Submitted for publication, AngolPark 2008, az ELTE BTK Angol-Amerikai Intézetének folyóirata

Máté Szabó

30 / Jan / 2007